

BELUSZKY PÁL (szerk.):

Magyarország történeti földrajza I–II.

Dialog Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005 és 2008, 462 és 436 p.

A történeti földrajzi kutatók Beluszky professzor által vezetett csoportja újabb sikerre érett kétkötetes művel hívta fel a figyelmet arra, hogy a történeti földrajzi műhelyekben a millenniumi ünnepekhez kapcsolódó reflektorfények után is komoly alap és alkalmazott kutatások folynak. A kétkötetes könyv több szempontból is szakított az eddigi gyakorlattal, vállalva az ebből fakadó esetleges egyenetlenségeket és aránytalanságokat, ahogy a szerkesztői előszóban is olvashatjuk. Egyrészt nem a megszokott folyamatelemzést (pl. a honfoglalástól 1918.-ig) adja, hanem egy olyan állapotrajzot a dualizmus korabeli Magyarország társadalmi-gazdasági-települési térszerkezetéről és változásainak folyamatairól, mely komplex egésznek alkotva szintetizálódott a könyvben és az olvasóban. Másrészt a szerkesztő egyértelműen sugallja, hogy Ő sem polihisztor, ezért az analízisek, azaz az egyes ágazati és regionális fejezetek fiatal munkatársainak (Nagy Mariann, Majdán János, Gál Zoltán), valamint a történeti és politikai földrajz elismert szaktekintélyének (Hajdú Zoltán) alap kutatásokon alapuló eredményeit mutatják be. Harmadrészt összefogott a történész és geográfus szakma egy kis csoportja, s úttörő szerepre vállalkozott mindkét fél, ha csak olykor árnyalatilag is más-más gondolatvilágával, elemzési és szintézis alkotói szemléletmódjával szolgálta a nemes ügyet, feltárni és elemezni a Kárpát-medence ekkor differenciálódó országrészeinek (régiónak?) specifikumait és kapcsolatrendszerait, elhelyezve a dualizmus kori Magyarország egységesen működő és funkcionáló, egyszerre tradicionális és ugyanakkor modernizálódó térszerkezeti rendszerében.

E kétkötetes műben a cél valóban szentesítette az eszközöket, hiszen áttekintve az egyes fejezeteket megállapíthatjuk, hogy azok egyszerre lehetnének önálló könyvek és lettek – Beluszky professzor által – a szintézisalkotás eszközei. Ez kiemelkedően fontos pozitívum, hiszen e tekintetben is szakít a klasszikus monográfiák szerkezetével, felépítésével és stílusával. Az első két fejezetben Hajdú Zoltán az európai társadalmi-gazdasági-geopolitikai térbe és az európai történeti földrajzi gondolat történetének keresztmetszetébe helyezi el az Osztrák–Magyar Monarchiát, bemutatva a róla alkotott „nagyhatalmi” képet, s értékelve a realitásokat közel egy évszázad távlatából. A harmadik fejezet (Beluszky Pál) viszonylag rövid, ismert tényeket és adatokat tartalmaz, a cél azonban világos: felvillantani azt „a status quót”, amely meghatározta a történelmi Magyarország helyét, szerepét és lehetőségeit a Monarchián belül. E fejezethez szorosan kapcsolódik az ötödik fejezet (Hajdú Zoltán), mely a nemzetállami törekvéseket és tényeket (A társadalom és a gazdaság területi folyamatait befolyásoló ideológiai, politikai és törvényi környezet a 19–20. század fordulóján) tagolja.

A negyedik fejezet (Beluszky Pál) látszólag „kilóg” a sorból és megtöri az előző fejezetek nagy ívű elemzését és tényfeltárását, azonban a természeti adottságok, mint tájalkotó és tájformáló tényezők, s a társadalom által felhasznált és igénybe vett helyi és helyzeti energiák egyik determináns eleme, kihagyhatatlan egy komplexitásra törekvő könyvből. Különösen fontos az elemzésben, hogy a természeti viszonyoknak a társadalom térszerkezetére gyakorolt hatására helyeződik a hangsúly. Mindezek ellenére talán szerencsésebb lett volna a negyedik és ötödik fejezet sorrendiségének felcserélése.

A hatodik fejezet (Beluszky Pál) a magyar közigazgatás dichotómiáit (pl. területi aránytalanságok, központ-terület egymáshoz való viszonya, vármegye↔megyék feletti szakigazgatás stb.) járja körül történeti környezetbe ágyazva (szemléletes térképek és logikus táblázatok segítségével), felkészítve az olvasót a társadalmi-gazdasági sajátosságok megértésére és befogadására. Külön hangsúlyt fektet a közigazgatás településhálózat alakításában

játszott szerepére, valamint az egyes szakigazgatási „ágazatok” (pl. igazságügy, hadügy stb.) területi rendszerére.

A hetedik fejezet (Beluszky Pál) az egyik legrészletesebb „ágazati” fejezet (160 oldal), ami azért is kézenfekvő, mert a társadalmi folyamatok tér és időbeli alakulása a dualizmus kori Magyarország fejlődésének egyik – ha nem a legfontosabb – olyan alfája és omegája, amelynek sajátosságai nélkül nem érthetők meg a huszadik század történései, sem Trianon, sem az azt követő időszak. Beluszky professzor úgy adott folyamatleírást és rekonstruálta a Kárpát-medence társadalom földrajzi viszonyait, hogy egy időkeresztmetszetet (századelő) kísért kitüntetett figyelemmel. E fejezetben több évtizedes kutatómunkájának eredményeit összegzi, gazdag tárházát adva a területi folyamatokat meghatározó társadalmi folyamatoknak. A népesség legtöbb szegmensére vonatkozó részletes és megbízható „adatok tengeréből” biztos és gyakorlott kézzel emelte ki a – minden eddiginél teljesebb – társadalmi tér megrajzolásához szükséges elemeket, jóval árnyaltabb („cizelláltabb”) demográfiai képet alkotva, nem egy esetben túllépve a korábbi társadalomtörténeti feldolgozásokon, ez önmagában is egy igazi remekmű. E fejezet maximálisan kielégíti a tudományos monográfiák igényességét is, tartalmaz és gazdagon illusztrált táblázatok (51 db) és ábrák (53 db) segítik az összefüggések és ok-okozati kapcsolatok feltárását és megértését.

A nyolcadik fejezet (Az ország gazdasága) a történelmi Magyarország fejlődését tekintve a másik olyan szegmens, mely egyben a legvitatottabb, tényei és adatai egyértelműek, magyarázatuk korántsem. A kulcskérdés az, hogy tudott-e új tényeket és adatokat felszínre hozni e fejezet a korábbi klasszikus gazdaságtörténeti feldolgozásokhoz (pl. Berend T. Iván, Ránki Gy., Gunst P., Katus L., Hanák P., Kövér Gy., Szuhay M. stb.) képest, szemléletében és feldolgozási módszerében mindenképpen. Sikeresen oldotta meg a feladatot és gazdagon illusztrálva mutatta be (20db táblázat, 30db ábra) Nagy Mariann a mezőgazdaság faktor- és klaszterelemzéssel történő tipizálását, Gál Zoltán a pénzügyi szféra gazdaságban betöltött innovációs és modernizációs szerepét. Beluszky professzor pedig a megszokott igényességgel és precizitással értékelte az ipar és a kereskedelem különböző ágazatainak súlyát, szerepét és jelentőségét. A legnagyobb probléma – véleményem szerint –, hogy mind a mezőgazdasági régiók (20 db kistrégió, ill. 7 db nagyrégió), mind a statisztikai régiók szerint vizsgált pénzügyi szolgáltatások területi fejlettségbeli differenciái nincsenek összhangban a 11. fejezetben jellemzett országrészek (9 db) területével, s így nehéz általános jellemzést adni a Kárpát-medence régióiról. Néhány apró pontatlanságra is fel kell hívnom a figyelmet, például nehezen tartható Esztergom vármegye Duna–Tisza közéhez sorolása (108. ábra, 8.2.8. Függelék 393. o), miközben a 109. ábrán már a Dunántúl és a Kisalföld része, de Zemplén megye besorolása is több mint kétséges. Talán az önálló – két és fél megyés – Bánát sajátosságai is elmosódottabbakká válhatnak, ha mezőgazdaságilag Bács-Bodrog megyével, pénzügyileg pedig Arad és Csanád megyékkel kiegészítve mutatjuk be a specifikumait. A Majdán János által felrajzolt közlekedéshálózati sajátosságok (8.5. fejezet) azon túlmenően, hogy rövid kivonatát adják a modern közlekedési hálózatok kiépülésének, több ponton tovább fejlesztendők. A teljesség igénye nélkül megemlítem, hogy a különböző forgalmi-terheltségi adatok jól mutatnák az egyes mikro- és mezoregiók közötti kapcsolatrendszer, a transzverzális vonalak hiányát, ezzel a komoly földrajzi munkamegosztás hiányát akár két szomszédos, de hasonló gazdaságú régió között. Elegendő a Hunyad megyei és a Krassó-Szörény megyei vasipar példáját megemlíteni, melyek között jelentős együttműködés és közlekedési kapcsolat (pl. közvetlen vasúti) sincs. Az is elgondolkodtató, hogy Szegedtől Titelig az egész dualizmus korában egyetlen vasúti híd sem kötötte össze az ország két – sok faktor szerinti is – legjelentősebb mezőgazdasági vármegyéjét.

A kilencedik fejezet (Nagy Mariann) a történelmi Magyarország oktatásügyi helyzet-

képét és fejlődését mutatja be, jól összegezve a korábbi monográfiákból és tanulmányokból ismert adatokat és folyamatokat. Az etnikai, nyelvi és vallási alapú területi differenciák bemutatásával szemléletessé tette mondanivalóját.

A tizedik fejezet igazi mestermű, Beluszky professzor kedves kutatási témájának (dualizmus kori településállomány és településhálózat), egyben eddigi életművének izgalmas, magas szakmai színvonalon elkészült összegzése. E több mint 180 oldalas fejezetben minden mondatnak súlya van, rész kutatások eredményeként levont világos és tiszta következtetések sorából született meg a folyamatelemzés és a századelőre kibontakoztatott és árnyalva teljessé tett állapotrajz. A sorokat olvasva a településállomány formálódása szinte megelevenedik, szemünk előtt zajlik, az ok-okozati összefüggések labirintusából jól kirajzolódik az a modernizációs folyamat, mely az ország településhálózatára és struktúrájára szinte településenként is eltérő hatást gyakorolt. Fontos, hogy a szerző és szerkesztő a részletekben nem elveszve konkrét példákkal alátámasztva indokolja kijelentéseit, kategorizálásait és tipizálását, mintegy szintetizálva a korábban tárgyalt gazdasági ágazatok területi települési szerkezetre gyakorolt hatásait.

A tizenegyedik fejezet több szempontból is kísérlet arra, ami eddig még a geográfusoknak és a történészeknek sem sikerülhetett: egyértelműen lehatárolni a Kárpát-medence régióit. Beluszky professzor korrekt módon ismerteti az eddigi kísérleteket, akár természeti, történeti, néprajzi, gazdasági vagy éppen közigazgatási, illetve ezek ötvözetéről legyen szó. Kellő visszafogottsággal helyezi ezek sorába saját térszerkezeti vázlatát (196. ábra), nem titkolva az alkotóelemekben rejlő nehézségeket, majd a modernizációs zónák módszertani kijelölési problémáinak ecsetelése után sokoldalúan elemzi és bemutatja Magyarország társadalom földrajzi szempontok alapján kijelölt országrészeit (201. ábra) a 20. század elején (358–421. o). Ez a hatvan oldal igazi gyöngyszem, az utóbbi évtizedek hazai geográfiai szakirodalmában a legteljesebb, legrészletesebben és sokoldalúan indokolt regionális elemzés és jellemzés a századforduló Magyarországnak régióiról.

A kétkötetes mű elolvasása után azt mondhatjuk, hogy ez az utóbbi évtized egyik legnagyobb szabású vállalkozása a hazai történeti földrajzban, melynek minősége, színvonala és stílusa mindenképpen kiemelkedő. Végigköveti a dualizmus kori Magyarország Nyugat-Európához való felzárkózásának kísérletét, eredményeit és tényeit, melyek ismerete nélkül a mai társadalmi-gazdasági folyamatok is nehezen érthetők meg.

Dr. Kókai Sándor

